

ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ МАЙБУТНЬОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА В ДОБУ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

***Анотація.** Проаналізовано за допомогою методологічного інструментарію культурології процеси формування моделей майбутнього розвитку суспільства в добу цивілізаційної глобалізації, визначено й описано поняття майбутнього розвитку суспільства, фундування моделі сталого розвитку суспільства, охарактеризовані основні чинники потужного впливу на еволюцію світового порядку, на формування загальної картини глобальної цивілізації.*

***Ключові слова:** модель майбутнього розвитку суспільства, сталий розвиток суспільства, доба цивілізаційної глобалізації, культурологічний аспект, культуротворча діяльність.*

***Анотация.** Проанализировано с помощью методологического инструментария культурологии процессы формирования моделей будущего развития общества в эпоху цивилизационной глобализации, определено и описано понятие будущего развития общества, основание модели постоянного развития общества, охарактеризованы основные факторы мощного*

влияния на эволюцию мирового порядка, на формирования общей картины глобальной цивилизации.

***Ключевые слова:** модель будущего развития общества, постоянное развитие общества, эпоха цивилизационной глобализации, культурологический аспект, культуротворческая деятельность.*

***Summary.** The author analyzes the processes of formation of the models of society's future development in the era of civilization globalization by means of methodological tools of culturology. The concept of the future development of society, formation of the model of continuous development of society are defined. The main factors of a powerful influence on the evolution of world order, formation of the general view of the global civilization are examined.*

***Key words:** the model of society's future development, continuous development of society, the era of civilization globalization, culturological aspect, cultural and creative activities.*

На сучасному етапі подальша доля сучасної цивілізації багато у чому залежить від позитивного клімату взаємовідносин різних регіонів, різних країн світу, різних народів, їх культур. Толерантний діалог чи полілог різних народів, різних культур має привести до можливості збереження і продовження взаємодіяння народів світу, їх культур. На цьому шляху важливо визначити перспективну модель майбутнього розвитку сучасної глобалізаційної цивілізації. Саме в цьому й полягає *актуальність* тематики й *мета* її вивчення. Аналіз літератури із вказаного питання автором було зроблено в ряді його попередніх публікацій. До аналізу культурно-історичного аспекту формування моделі сталого розвитку суспільства в добу цивілізаційної глобалізації необхідно, на нашу думку, передусім розглянути концепцію майбутнього.

Як відомо, культуротворча діяльність людини має цілеспрямований характер, отже — певну мету. У зв'язку з цим спроба передбачення мети та результатів її реалізації — невіддільна сфера людської практики. Моделювання майбутнього тісно пов'язане не так з практично-утилітарним вибором, як із культурологічним, чуттєво-емоційним аспектом діяльності людини, її вольовими зусиллями. Проблема майбутнього вперше постала в ран-

ньому християнстві й набула визнання та первісного вирішення у біблійному вченні. Християнське тлумачення майбутнього формує глибоку істину, яка полягає у тому, що майбутнє — невіддільна частина історії людства, один із складових вимірів соціального часу, який надає сутнісного сенсу людському існуванню. Без усвідомлення майбутнього неможливе усвідомлення людської історії або сенсу життя пересічного індивіда. По суті, змістовна сутність майбутнього фундує будь-який світогляд, формує його змістовні особливості.

Слід наголосити, що категорія “майбутнє” має свою специфіку тлумачення. При розгляді цього поняття неможливо беззастережно використати наявні методології наукового дослідження, оскільки майбутнє не існує як певний в минулому чи в сьогодні предмет або процес. Адже воно, з одного боку, базується на історичному минулому, а, з іншого, — на матеріалах сучасності. Саме ця “непевність” фундації майбутнього породжує численні варіанти його визначення. Існує багато різноманітних, іноді навіть антагоністичних дефініцій майбутнього. Про складність наукового прогнозування майбутнього, його неоднозначність стверджував Карл Поппер, який послідовно обґрунтував тезу про логічну суперечливість будь-яких проорокувань

майбутнього [9]. Аналогічні думки в різній трактовці висловлювалися науковцями і раніше. Паралельно із поглядами прихильників суто наукової думки, питання про завтрашній день конкретної людини, суспільства та його культури завжди турбувало пересічних громадян соціуму. Такі бажання не є проявом побутової цікавості або необхідності побудови тих чи тих концептуальних положень. В основі подібних прагнень, як правило, міститься розуміння того, що майбутнє є складовою простору і часу соціуму, основою розумової культуротворчої діяльності людини в суспільстві. Зрозуміло, що минуле, сучасність і майбутнє пов'язані й утворюють цілісність модусу соціального часу. Будь-яка спроба розірвати складові цілісності часу приводить до його розпаду, а останнє, своєю чергою, приведе до втрати смисложиттєвих орієнтирів людської діяльності та культури.

Процеси пошуків універсальних моделей майбутнього розвитку суспільства давали можливість вибору перспективних стратегій виживання в нових умовах [26, 297]. Для принципово нових сторінок людської історії характерне радикальне перетворення категоріальної моделі світу. Для кінця ХХ та початку ХХІ ст. у всесвітньо-історичному масштабі і відбувається таке глобалізаційно-цивілізаційне перетворення. Саме подібні процеси підживлюють інтерес до майбутнього, до формування нової моделі розвитку людини, суспільства.

Формування глобальної цивілізації в європейському регіоні відбувалося як певна видозміна класичних і традиційних культур. Кожен етап еволюції історико-філософської, культурологічної думки залишав свій історичний відбиток на формуванні цивілізації. Так, наприклад, перемога розуму поступово привела до переважно раціонального мислення, до раціоналізації всього життя. У соціумі дедалі більше стверджується поняття про діяльність особистості, яка цілеспрямовано впливає на природу і світ соціальних відносин. Саме тому в інформаційному суспільстві в умовах техногенної цивілізації характерне особливе розуміння природи як безмежної скарбниці ресурсів, що начебто дає право на необмежене поле діяльності людей. Основою для формування раціоналізму стає переважно науково-технічне, науково-теоретичне, і менше — культурологічне, гуманітарно-філософське мислення.

У другій половині ХХ ст. людство постало пе-

ред цілком новими безпрецедентними проблемами виживання. Універсальні техногенної цивілізації виявилися непридатними для подальшого розвитку людства. Неефективність насильства, силових відносин як форми суспільно-соціального, наукового, політичного та культурного розвитку стає реальністю. Історичний розвиток залучає людство до нових форм взаємодії. Нова реальність характеризується зростаючою цілісністю розмаїття різних культур, традицій, релігій, цінностей [26, 300]. Збереження цілісності всього людства як найважливішої умови його виживання вимагає узгодження різноманіття, обмеження “силових” методів, які за своєю природою унеможливають діалог і породжують протистояння.

Зазначені виклики вимагають нових підходів до поведінки людей, народів, нових підходів до цінностей, які панували в добу техногенної цивілізації. Фундацією цих процесів є науково-технічний прогрес, який поступово залучає до культуротворчої діяльності нові об'єкти, які вимагають радикального перетворення людської поведінки у світі та ставлення до цього світу. Такими об'єктами є відкриті складні синергетичні системи, що саморозвиваються разом з людиною. Еволюція подібних систем характеризується їх проходженням через особливий стан несталості, так званої точки біфуркації, коли випадкові, незначні впливи можуть призвести до непередбачуваних трансформацій всієї системи. У синергетичних системах, що саморозвиваються, людина та її діяльність не є чимось зовнішнім — вона сама стає частиною системи [21, 420]. Її діяльність визначається численністю різних можливостей та проблемою вибору певної лінії розвитку системи. Цей вибір не може бути принципово лінійно визначеним. Тому важливо спробувати передбачити такі точки взаємодії людина–система, які потенційно містять можливості катастрофічних наслідків. Подібні об'єкти починають відігравати роль у життєдіяльності людини, спонукаючи вносити суттєві корективи в цінності та смисли техногенної цивілізації.

Окреслюючи концепцію майбутнього, не слід забувати радикальні зрушення у самій техногенній діяльності. Сучасна науково-технічна й особливо культуротворча та інноваційна діяльність людини характеризується складними взаєминами, де пов'язані технологічні, природні та соціокультурні явища. І будь-яка діяльність людини в межах по-

дїбної глобальної цивїлізаційної системи може викликати як позитивні, так і катастрофічні наслідки, як у найближчих, так і віддалених дїльницях системи. Тому пошук і втілення у життя моделей, які забезпечують виживання, стає конче необхідним. Практика історико-культурологічного прогнозування свідчить про те, що майбутнє важко передбачити в усіх деталях та проявах. Говорити можливо лише про більш чи менш імовірний сценарій розвитку історії. Сьогодні можна стверджувати про початок глибинних зрушень сучасної цивїлізації. Вивчення подібних змін не тільки свідчить про зв'язок з минулим, а й дає змогу участі у пошуках світоглядних орієнтацій майбутнього [21; 23].

Аналіз сутності процесів формування майбутнього розвитку цивїлізації буде марним, якщо не розглядати концепцію сталого розвитку людства. Дефініцію сталого розвитку суспільства сформульовано в 1992 р. на Міжнародній конференції ООН у Ріо-де-Жанейро. Водночас існують й інші менш відомі теорії розвитку суспільства, а саме: концепція циклічності розвитку систем, які самоорганізуються, закон фатальної смертності органічної системи та концепція органічної активності живих систем, серед яких найактивнішою є людина. Останні вважаються виключно предметом інтересу системників, біологів, психологів і соціологів. На нашу думку, ці теоретичні положення і концепція сталого розвитку людства не тільки не тотожні, а й дещо суперечать одне одному. Спробуємо виявити суть суперечностей і показати шляхи їх вирішення. Одним із можливих варіантів вирішення подібної проблеми може стати система біхевіористики, концепцію якої розглянуто у працях автора статті [20–23].

Для початку окреслимо зміст концепції сталого розвитку людства. Нагадаємо, що входження людської цивїлізації у глобальну багатоаспектну кризу загрожує існуванню людства на планеті в цілому. У зв'язку з цим людство має конструювати модель сталого розвитку, згідно з якою людина має право на здорове та плідне культуротворче життя. Тобто людство має жити у гармонії та рівноважній взаємодії з природою. Втіленню принципів гуманізму та демократії у суспільстві має бути забезпечене рівне задоволення потреб людей у розвитку та якості життя. А це, своєю чергою, вимагає задовільного стану довкілля, відповідних умов для розвитку культури і освіти тощо. Сталий розвиток людства вимагає: зміни нинішніх технологій на більш чисті та менш

енерго- та ресурсомісткі; зміни непоновлюваної сировини на поновлювану; зниження темпів приросту населення; зростання продуктивності праці; зростання наддержавного регулювання та управління, а також державного керівництва, яке має забезпечити реалізацію зазначених мети та умов. Водночас центр ваги переноситься з приватних на суспільні інтереси. Однак основною умовою створення можливостей подальшого існування людства й далі залишається потреба налагодження діалогу культур різних народів та культуротворча співпраця. У зв'язку з необхідністю в сучасних екстремальних для людини умовах забезпечити на планеті наддержавне та державне регулювання, управління та керівництво виникли ідеї не тільки всесвітньої ринкової інтеграції, а й ідея “світового уряду”. Нині ця ідея ґрунтується на економічній, політичній та військовій перевазі так званого “Заходу”, особливо США, в донедавна переважно однополюсному світі [11; 18, 22].

Усі відомі моделі сталого розвитку людства спираються на те, що суспільство наприкінці ХХ ст. все ще перебувало в “медузоподібному” стані, як це писав багато років тому К. М. Леонтьєв [8] напередодні кризи та глобальної катастрофи. Обираючи модель сталого розвитку, суспільство може злитися в системне ціле, своєрідне тіло, точніше, організм. Тенденція злиття та інтеграції людства за багатьма найважливішими життєвими аспектами була зображена, наприклад, В.І. Вернадським у його концепції ноосфери, а спочатку — поліетносфери. Поліетносфера, а потім і ноосфера, є єдиною складною системою, яка самоорганізовується та самоуправляється, тому вона не може бути “медузоподібною” або зореподібною системою, (за термінологією А. А. Малиновського), яка нагадує спільноту популяцій або колоніальний організм [37]. Вона має також представляти собою цілісну ієрархію за структурою, функціями управління, видами культуротворчої діяльності, взаємовідносинами підсистем та елементів з цілим. У подібному баченні такого суспільства до складу центральної підсистеми може увійти так званий “золотий мільярд” держав і народів, який також ієрархічно організований у функціональні підсистеми, які управляються у межах допустимої для них автономії. Високорозвинена технологічно, або, як наголошував Х. Тоффлер, “інформаційна”, перша підсистема процвітає через експлуатацію ресурсів та робочої сили підсистем

різних порядків, які їй підлегли [43]. І тоді постає закономірне питання щодо життєздатності такої системи. Така система, на нашу думку, оскільки вона організмоподібна, може бути життєздатною і навіть в екстремальних умовах зможе бути своєрідною моделлю для сталого розвитку людства. Однак це навряд чи відповідатиме вищим ідеалам демократії та гуманізму. Більш того, вона вибуховонебезпечна. Остання базується на внутрішній нерівноважності як економічного, соціального, гуманітарного, культурного, так і політичного характеру. Про це свідчить й спеціальна література, адже вказані підходи і модель сталого розвитку людства давно вже наразилися на певні труднощі [3; 4].

По-перше, марксизм виявив, що розвиток засобів виробництва та знарядь праці разом з технологіями приводить до зміни ставлення людей до них та один до одного, що зумовлює однотипні за формою цикли розвитку та зміну суспільно-економічних формацій для всіх цивілізацій. До “інформаційної” цивілізації вони мають прийти всі, ніхто не має права заморожувати їх розвиток. Крім того, як зазначав К. Леонтєв, а потім Л. Гумільов [6; 8], всі цивілізації, будучи певними етнокультурними цілісностями, переживають приблизно тисячодвохсотлітній цикл свого розвитку за схемою: первісна простота — квітуча складність — вторинне (“змішувальне”) спрощення. Наприкінці етнос та культура гинуть або пристосовуються до нових умов, набуваючи нових форм. За результатами вказаних досліджень природно дійти висновку про те, що прагнути до формування єдиної формації, єдиної цивілізації немає сенсу, оскільки така цілісність неодмінно дійде кризового стану й розпадеться [14; 24].

По-друге, за аналогією до біологічного організму, цілісність розвитку соціуму приречена на смерть. Розуміючи дискусійність подібних міркувань, ми спираємось на поширене в соціобіології, за системними ознаками, ототожнення біологічного організму та соціальної системи. Ці висновки більше стосуються стратегії, а не тактики виживання. І все ж таки ми не ризикуємо ігнорувати вказані небезпечні можливості розвитку науки [15, 17-18].

По-третє, існує суперечність між розвиненою спочатку в фізіології, потім у психології теорією активності та концепцією сталого розвитку людства. Так, наприклад, у 60-х роках ХХ ст. відомий психолог М. О. Бернштейн, працюючи в галузі психології та фізіології праці, виявив закономір-

ність, за якої активність є загальною характеристикою живих організмів і систем. Порівняно з ідеєю системності організму, в уявленні кібернетика (коли управління та гомеостатична регуляція є головним у функціонуванні живих систем) позиція Бернштейна виявилася суттєво найновішою, до того ж вона суперечила відомій концепції Кеннона [2, 329; 17]. Водночас, методологічне настановлення останнього, яке полягає в тому, що будь-яку організовану систему (виробничого, економічного або соціального характеру) можна співвіднести за аналогією з живим організмом, спостерігаємо і у Бернштейна. Щоправда, в сучасній соціобіології як модель-прототип суспільства частіше називають узагальнену “людину”, але вона все одно розглядається і як живий організм, тільки вищої спільності та складності.

Фактично, подібне можна знайти і у Аристотеля: організм як система є цілісним, сталим, активним, цілеспрямованим і побудованим ієрархічно. Телеологічність при цьому “списана” з людини та її поведінки. Однак важливим досягненням сучасної нейрофізіології та психології в розумінні активності, крім всього іншого, ми маємо вважати принципове положення Ухтомського, згідно з яким живу систему, разом з адаптивністю і гальмуванням, відрізняє “експансія” щодо середовища, пошук нових можливостей дії, а не тільки прагнення до врівноваження з нею і усунення від її впливу. Свою позицію можемо означити її як біосистемну (соціобіосистемну) [1; 17]. Більше того, припускаємо, що існують єдині фундаментальні системні закони та принципи, які управляють біхевіоральними (поведінковими) аспектами всіх систем, а саме:

— організована система живих організмів, будь-яка біхевіоральна система проходять відповідні цикли розвитку — від виникнення і розквіту до надлому та загибелі, тобто усі системно створені організми смертні;

— будь-яка система організмового типу — особливо біхевіоральна, за наявності відповідних ресурсів і протизваг, тяжіє до необмеженого поглинання іносистемних до середовища та явищ [1; 17].

Аналізуючи загальносистемні біхевіорального характеру закони, зауважуємо, що концепцію сталого розвитку людства без обмежень і протизваг у вигляді зазначених вище законів реалізувати неможливо, а якщо й спробувати, то це призведе до катастрофічних наслідків.

Саме тому застереження таких відомих вчених, як К. Леонт'єв, Ф. Ніцше, О. Шпенглер, К. Леві-Стросс та ін. про небезпечність для людських цивілізацій злиття в організмові ціле актуальні як ніколи, як актуальні сьогодні заклики про збереження на планеті різноманіття культур. Нівелювання культур в єдину постіндустріальну або іншу будь-яку культуру рівнозначне об'єднанню генофонду життя, живого в біосфері. Фактично для подальшого існування світового співтовариства необхідний поліморфізм модифікацій і напрямів еволюції культур. Цивілізація має бути континуумом культур. Ідея мондіалізму, якщо вона буде реалізована у варіанті “золотого мільярду”, об'єктивно призведе до катастрофи людства [5; 7; 8; 13; 24].

Слід зауважити, що й сьогодні земні цивілізації, культури утворюють повну систему організованого типу, в якій спостерігаємо, як наголошував І. Гейзінга [13], ворожнечу сучасних супердержав. Звичайна людська мораль не притаманна державі, вона — імморальна і керується силовими принципами в боротьбі за існування. Водночас, наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. під впливом імморалізму держав аналогічну поведінку обирають також окремі групи населення в самих державах та на міжнародному рівні. Безперечно, це призводить до ще більшого ризику катастрофи. Ідеться, передусім, про тероризм, злочинність взагалі, які підживлюються також індивідуалізмом як підґрунтям такої моралі.

Але в будь-якому разі має діяти закон, який працює на створення системи, всі основні елементи і підсистеми якої також надійні та сталі. Адже сьогодні, коли людство знаходиться напередодні можливої катастрофи, державам світу слід жити за принципом допустимої в конкретних умовах толерантності, додержуючись принципів гуманності, рівності, справедливості, спираючись на ООН та інші міжнародні організації. Майбутній розвиток людства, на думку вчених різних країн, може бути забезпечений також через: а) посилення гуманізації стосунків між людьми; б) перетворення справи керівництва та управління суспільством у високопрофесійне заняття; в) припинення маніпуляції суспільною свідомістю, інформаційними війнами та поведінкою з корисливою метою через контроль суспільства над ЗМІ; г) створення психологічних умов для згуртування людей; д) звуження сфери діяльності негативної активності окремих груп

людей, яка ніким не контролюється; є) розширення сфери діяльності в суспільстві позитивної активності людей та ін. Подібні висновки базуються на самій суті фундаментальних суспільних законів, які не можна ігнорувати. Багато що із причин кризи, яка нині відбувається, є наслідком нерозуміння та недооцінки характеру загальносистемних суспільних законів [1; 7; 13; 14].

Сьогодні є всі підстави оцінювати ситуацію розвитку людства як екстремальну. Аналізуючи варіанти розвитку людської спільноти, ми бачимо, що всі вони в минулому і сьогодні не надаються для обрання їх як варіанта для майбутнього розвитку. Імовірно, але не скоро, реалізація схеми розселення людства в космічному просторі, про що свого часу мріяв К. Ціолковський [19]. На наш погляд, слід продовжувати пошуки моделей майбутнього розвитку суспільства в умовах цивілізаційної глобалізації. Розвиток моделей подальшого розвитку суспільства, зокрема — концепція сталого розвитку людства, не дають на сьогодні ніякої переконливої відповіді на виклики завтрашнього дня.

Фактично, вся концепція сталого розвитку є певним набором окремих положень природознавства, культурології, екології, теорії систем, економічних моделей, рекомендацій та ін. Завдання сталості суспільства видається порівняно вузьким та окремим завданням розвитку біхевіорально-синергетичних систем у різних фазах. До того ж недооцінюються такі явища, як нестабільність, дезоптимізація, неефективність, кризовість суспільного розвитку тощо. Тобто побудова моделей сталого розвитку суспільства на перспективу поза повним контекстом ідей оптимології та теорії синергетики будуть залишатися необґрунтованими. Одночасно зауважимо, що ідеї сталого розвитку людства розраховані на історично віддалену перспективу. Спробуємо, спираючись на прогнози науковців з цього питання, умовно передбачити подальший розвиток цивілізації.

Як уже наголошувалося, ми вважаємо, що в ХХІ ст. результатом співіснування суперкультур буде нова конфігурація світового порядку, нове співвідношення сил, нова геополітична, економічна, цивілізаційна картина світу. З позицій осмислення нелінійності розвитку історичного процесу ХХІ ст. — це точка біфуркації світового порядку, який настає. Ідеться про вплив на світ п'яти чинників: зверхність сили, глобалізація світової еко-

номіки, хаос, пошук самоідентифікації, нерівність. Адже саме від вказаних чинників багато у чому залежатиме доля майбутнього розвитку суспільства, його подальші моделі й наслідки розвитку.

По-перше, проаналізуємо такий популярний, “довговічний” чинник суспільних глобальних взаємин, як зверхність сили. На думку американського політолога Ч. Краутхаммера, “...найразючішою ознакою світу після холодної війни стала його однополярність. З прийдешніми поколіннями, можливо, і виникнуть великі держави, рівні Сполученим Штатам. Але не тепер”. [36, 49]. Дає себе знати вплив стратегічних чинників: глобальної могутності американської економіки, незрівнянної ні з ким військової могутності, розгалуженої системи супутникового та іншого стеження за світом, масштабної програми економічної допомоги та прийому спеціалістів, панування у світовій науці, виховання світової еліти в американських університетах, культурного впливу Голлівуду і загалом американського способу життя на весь світ. Як зазначив віце-президент Брукінгського інституту Р. Хаас, “Очевидною реальністю, є те, що Сполучені Штати — наймогутніша країна в нерівному собі середовищі” [32, 37]. На думку американського вченого Д. Уїлкінсона, “...однополярність є внутрішньо стабільною і може тривати десятиліття. Однополосна конфігурація має внутрішні чинники, які саморегулюються” [40, 103].

На сьогодні однополярність світового порядку йде в минуле. Китай за обсягом внутрішнього валового продукту перегнав США. Мусульманський світ заявляє про свої претензії на світовий порядок. Росія прагне досягти можливостей колишнього СРСР і претендує на свій силовий світопорядок. Зростають лави терористів у світі тощо. Усе це свідчить про нові умови світопорядку і світосприймання.

Другим чинником, який потужно впливає на світовий порядок, є глобалізація світової економіки. Остання тяжіє до злиття національних економік в єдину, загальносвітову. Цей процес супроводжується глобалізацією ринку, зрослим взаємозв'язком соціальних комунікацій, науковою революцією, міжнаціональними соціальними рухами, новими телекомунікаційними технологіями, інтернаціоналізацією освіти тощо. “Національні уряди починають ділити владу — політичну, соціальну, військову (як основу суверенності) — з діловими колами бізнесу, міжнародними організаціями, численни-

ми групами громадян” [38, 50]. Транснаціональні корпорації та неурядові організації відтепер легко перетинатимуть національні кордони і здійснюватимуть владу над населенням менш розвинених країн, оскільки “ні національні уряди, ні локальні владні структури не зможуть власними силами вирішити проблеми, породжені зростаючою взаємозалежністю” [40, 115]. Глобалізація має стати джерелом майбутнього розквіту, умиротворення, єдиних для всіх правил, створених шляхом виживання людства, піднесення його життєвого рівня, основою соціальної стабільності та політичної значущості.

Водночас не повинно бути стимулу для колишніх методів підкорення сусідніх держав, має виникнути єдина міжнародна система, яка передусім базуватиметься на технологічних нововведеннях, позитивних змінах [30, 91]. Центром зусиль у XXI ст. можуть стати культура, освіта, розвиток інфраструктури, захоплення конкурентноспроможних позицій на світовому ринку інформатики, мікроелектроніки, біотехнологій, телекомунікацій, космічної техніки, комп'ютерів тощо. Також очікується, що глобалізація приведе до консолідації світу. На початку XXI ст. мала відбутися, за ствердженнями американських теоретиків Дж. Модельські та У. Томпсон, “реконфігурація союзу демократій навколо твердого ядра — Сполучених Штатів та Європейського Союзу. Партнерство США — ЄС буде головною основою світового порядку в XXI ст.” [39, 131]. Унаслідок глобалізації до 2026 р. прогнозується фаза прискореного зростання. Разом із загальним поліпшенням освітньої системи це зростання має переконати більшість країн, що їх національним інтересам краще слугуватиме співробітництво з уже діючою міжнародною системою, а не ізоляція від неї або спроба зруйнувати її. Після епохи турбулентності в 2050–2080 рр. глобалізація, імовірно, завершить загальносвітову консолідацію до рівня світової федералізації, яка охопить і XXII ст. Однак сьогодні ми бачимо, що еволюція світового порядку виявилася набагато складнішою і небезпечнішою, ніж уявлялось раніше.

З огляду на це, не слід забувати про ще один суттєвий чинник, який обов'язково впливатиме в XXI ст. на світовий порядок розвитку, — хаос. І це вже буде наступна, третя хвиля змін. Вона може обрушитися на людство внаслідок послаблення дисциплінованих гравців на міжнародній арені —

суверенних держав, чий суверенітет у прийдешні десятиліття буде жорстоко придушений транснаціональними корпораціями, недержавними організаціями, етнічними групами, які самоорганізуються, сепаратизмом регіонів, мафіозними структурами тощо. На думку Дж. Розенау “нині виникає нова форма анархії через послаблення минулої центральної влади, інтенсифікацію транснаціональних відносин, зменшення значущості міжнародних бар’єрів та зміцнення всього, що обминає державні кордони” [40, 151–152].

За визначенням І. Фергюсона та Р. Мансбах, “держава-територія була продуктом унікальних поєднань історичних умов. Сучасні тенденції підривають державу і систему держав. ...Політика пошуків ідентичності стає центральним фокусом глобальної політики” [28, 77]. Цей процес зазнає труднощів на шляху побудови нового порядку. Бачачи державу, яка відступає, громадянин втрачає чітке уявлення про лояльність. Як вказував С. Стрейндж, “...у світі багатобічної влади, яка зазнає дифузії, наша власна свідомість є нашим єдиним компасом” [42, 199]. Войовниче групове самоствердження загрожує занурити світ у хаос. “Хаотична поведінка суб’єктів світової політики зовсім не є випадковою... В подальшому процеси стануть некерованими... В такому разі слід очікувати ствердження хаосу протягом декількох десятиліть” [39, 116]. Хаосу сприятиме підризок авторитету міжнародних організацій, розповсюдження зброї масового ураження і потік звичайного озброєння, поширення військових блоків без згоди сусідів, формування центрів міжнародного тероризму та організованої злочинності, утвердження принципу самовизначення меншостей. Цьому ж сприятиме економічна нерівність, некероване зростання населення, феноменальні технологічні зміни, релігійний фундаменталізм, націоналізм і расизм, погіршення економічного стану на фоні міграційних процесів, крах життєво важливих екологічних систем, вичерпання природних ресурсів, пріоритет місцевого самоуправління, релігійне самоствердження, етнічна нетерпимість. Міські банди, кримінальні структури можуть замінити національно-державні структури. Існуючі соціальні інститути в XXI ст. можуть не витримати революційних перетворень [35, 58]. І ми стали уже сьогодні свідками трагічних подій у різних кутках світу. Про це, зокрема, свідчить і агресивна політика Росії щодо України.

Четвертий чинник — пошук самоідентифікації. Четвертий “руйнівник” сучасної світової системи, який може виникнути в точці біфуркації — крах попереднього світосприйняття та лояльності після закінчення боротьби ідеологій. На думку Е. Сакакібари, “«холодна» війна була конфліктом двох полярних версій прогресивізму — соціалізму та неокласичного капіталізму. Крах соціалізму та закінчення «холодної» війни позбавили світ від громадянської війни між двома версіями прогресивізму, які загулили справді фундаментальне питання про існування різних цивілізацій” [41, 8]. Закінчення ідеологічного протистояння призвело “...на початку третього тисячоліття до кризи ідентичності. ...Наша психіка і навіть матеріальні потреби починають вимагати ускладненої самоідентифікації” [29, 151]. У 90-х роках почався масовий відхід до етнічного сепаратизму і паралельно — формування релігійно-цивілізаційної єдності як нового універсуму.

Як вказували американські футурологи А. і Х. Тоффлер, демони власного історичного досвіду, релігійних поглядів, ментальних кодів, мови, спогадів про принижену гідність, які вирвалися назовні, зупинили благодущність глобалістів. Враховуючи наявність у кожній цивілізації автентичної морально-психологічної основи і власних економічних, політичних та військових вимог, очікувати миру і спокою було б наївністю [44, 338-339]. У XXI ст. може відбутися переорієнтація групових лояльностей та масової ідентичності. Останнє може зруйнувати сучасну державу, трансформуючи процеси демократизації у політику самоідентифікації, й призведе до витіснення в минулому обмежених міждержавних війн у нічим не обмежені етнічні конфлікти. Уже зараз зростає кількість тих, хто готовий пожертвувати життям за етнічно-релігійну ідентичність.

Як зазначає С.Гантінгтон: “Фундаментальним джерелом конфліктів у виникаючому новому світі буде не ідеологія і не економіка. Найбільшою основою, яка розділяє людство, буде культура. Нації-держави залишаться наймогутнішими дійовими особами у світових справах, але головні конфлікти у світовій політиці відбуватимуться між націями та групами націй різних цивілізацій. Зіткнення цивілізацій домінуватиме у світовій політиці. Культурні розділові лінії цивілізацій стануть фронтними лініями майбутнього” [18, 22]. Війна за “югославський спадок”, події в Афганістані, Іраку показа-

ли, що може відбутися за прискореної та схваленої ззовні зміни ідентичності.

I, нарешті, п'ятий чинник впливу на світовий порядок — чинник нерівності. Він стає п'ятою біфуркаційною силою, яка виринає назовні в ХХІ ст., — гостра реакція на жорстку залежність більшості людства від трьох центрів економічного розвитку: Північної Америки, Західної Європи та Східної Азії. І ця прірва, на жаль, не зменшується, а збільшується. Технологічний обмін, культурне співробітництво та військова взаємодопомога здійснюються переважно всередині дуже вузької сфери Північної Атлантики та Східної Азії — більше 90 % прямих іноземних інвестицій не залишають коло розвинених країн. Інші регіони перебувають у зоні спорадичної опіки або тотального забуття. Світ не змиряється з постулатом заведеної нерівності, результатом якої, на думку І. Валлерстайна, може бути глобальний економічний колапс [45, 110]. Таку парадигму можна визначити як “співіснування двох світів”, багатого — розвиненого і бідного — такого, що розвивається. Так або інакше ідеться про Захід і не-Захід [31]. Рівність “половин” не передбачається — занадто могутній Захід, роз’єднані бідні країни — вони гірше озброєні, економічно слабкі, політично не солідарні, у них немає необхідних волі та організації. Водночас межі між багатими та бідними в Латинській Америці та Східній Азії місцями дуже розмиті. Незахідний світ занадто складний, щоб його можна було б увести (хоча б для теоретичної ясності) в загальні рамки. Очікується, що особливо гострий період почнеться після 2015–2020 рр. [33; 45].

Імовірно, що загостриться протистояння багатства та бідності всередині держав — “між міськими елітами і бідняками із гето. ... Високоосвічені та пов’язані у гіперпросторі, які говорять однією мовою про технологію, торгівлю, професії, ведуть приблизно однаковий спосіб життя, матимуть між собою більше спільного, ніж з бідняками власної країни, які є геть іншими за психологією, навичками та матеріальним станом” [42, 102]. Циклічні кризи найбільш можуть позначитися на постачальниках сировини та дешевої робочої сили. Неминуча міграція бідного населення. “Зони демографічно високого тиску в Азії, — зазначає індійський спеціаліст Г. Канвал, — породжуватимуть рух у зони низького демографічного тиску в Америці та Австралії; навіть найсуворіші імміграційні закони не

зупинять цей рух, що неминуче зумовить застосування сили” [34, 365]. В умовах вичерпання ресурсів розвинені країни намагатимуться контролювати стратегічно важливу сировину, що призведе до загострення протиріч між багатими та бідними як країнами, так і людьми.

Поширення зброї масового винищення призводить до вибухонебезпечної ситуації. В Індії пишуть, що “...у третьому світі побоюються можливості нової економічної “холодної” війни між індустріальною Північчю та країнами Півдня, які розвиваються” [34, 352]. Ідеться про можливий вихід за межі “холодної” війни. І знов-таки зауважимо, що світова практика сьогодення доводить, що еволюція глобальної цивілізації відбувається набагато складнішим та небезпечнішим шляхом. Згадаємо ще раз агресивну завойовницьку політику Росії щодо України.

На завершення наголосимо, що центральне поняття “сталий розвиток” — категорія планетарна. В окремій країні він можливий лише як складова сталого розвитку всієї цивілізації. Тому процес переходу до сталого розвитку символізує початок нової глобальної взаємодії і партнерства [10; 16].

Висновки. Таким чином, ми переконались, що пошуки моделі майбутнього розвитку слід продовжувати, що однією із продуктивних моделей майбутнього продовжує залишатися модель сталого розвитку. Однак слід обумовити, що така модель не повинна вести до створення єдиного, монолітного інтерактивного глобально-цивілізаційного суспільства, що може й приведе до світової катастрофи. Необхідно будувати суспільство сталого розвитку, базуючись на континуумі культур, економік, соціумів із збереженням і примноженням національних ментальних особливостей народів і країн. Основними принципами в міжнародних стосунках держав, країн і народів повинні стати верховенство міжнародного права, справедливість і толерантність, а не зверхність сили і свавілля. У цьому контексті ще раз наголосимо, що дивно сприймається позиція сучасного керівництва Російської Федерації, яке, нехтуючи усі міжнародні права й договори, взяло курс на силові, терористичні методи вирішення міжнародних проблем. У відомому зверненні президента РФ В.В. Путіна 18 березня 2014 р. з приводу анексії Криму викладено тези силового вирішення міжнародних проблем, спроба дестабілізації стосунків у світі з метою розширення сво-

їх повноважень, невизнання прав інших народів й спроби будь-якою ціною розширити свій вплив, економічну, політичну й військову міць в Європі та світі. Негативні наслідки нових спроб “холодної війни”, ганебна анексія Криму, військові провокації в

Донбасі тощо свідчать про нову хвилю загострення міжнародної обстановки, про небезпеку миру у світі [25]. Це спонукає до пошуку та реалізації дієвіших колективних моделей розвитку сучасного світу в добу глобалізаційної цивілізації.

Література:

1. *Аристотель*. Метафізика / Аристотель ; пер. с греч. А. Кубицкого. — М.: Эксмо, 2008. — 604 с.
2. *Бернштейн Н. А.* Очерки по физиологии движений и физиологии активности / Н. А. Бернштейн; Акад. мед. наук СССР. — М.: Медицина, 1966. — С. 329.
3. *Браун Л. Р.* Устойчивое развитие общества / Л. Р. Браун, К. Флейвин, С. Поустел // XX век: последние 10 лет, 1990–1991 : сб. ст. из ежегодников State of the World. — М., 1992. — С. 254–273 ; Поустел С. Перестраивая мировую экономику / С. Поустел, К. Флейвин // Там же. — С. 274–294 ; Сдасюк Г. В. Концепция устойчивого развития мира и наша страна / Г. В. Сдасюк // Там же. — С. 317–322.
4. *Гиренок Ф. И.* Экология. Цивилизация. Ноосфера / Ф. И. Гиренок. — М.: Наука, 1987. — 182 с.
5. Гиш Д. Учёные-креационисты отвечают своим критикам: пер. с англ. / Д. Гиш. — СПб.: Библия для всех, 1995. — 301 с.
6. *Гумилев Л. Н.* Этнос: мифы и реальность / Л. Н. Гумилев // Дружба народов. — 1988. — № 10. — С. 218–231.
7. *Левин-Стросс К.* Первобытное мышление : Миф и ритуал / К. Левин-Стросс. — М., 1994. — 568 с.
8. *Леонтьев К. Н.* Избранное / К. Н. Леонтьев. — М., 1993.
9. *Поппер К. Р.* Нишета историзма: пер. с англ. / К. Р. Поппер. — М.: Прогресс, 1993. — 706 с.
10. Программа действий: повестка дня на XXI век и другие докл. конф. в Рио-де-Жанейро в попул. излож. — Женева: Центр “За наше общее будущее”, 1993. — 70 с.
11. *Разумовский О. С.* Бихевиоральные системы / О. С. Разумовский. — Новосибирск : Наука, 1993. — 422 с.
12. *Рорти Р.* Философия и будущее / Р. Рорти ; пер. с англ. Т. Н. Благовой // Вопр. философии. — 1994. — № 6. — С. 29–34.
13. *Тавризян Г. М. О.* Шпенглер, И. Хейзинга: две концепции кризиса культуры / Г. М. Тавризян. — М.: Искусство, 1989. — 269 с.
14. *Тойнби А. Д.* Постигание истории : пер. с англ. / А. Д. Тойнби. — М.: Прогресс, 1990. — 730 с.
15. *Уотсон Дж.* Психология с точки зрения бихевиориста / Джон Уотсон // Хрестоматия по истории психологии / под ред. Гальперина П. Я., Ждан А. Н. — М.: Изд-во МГУ, 1980. — С. 17–18.
16. Утверждение соглашений по вопросам окружающей среды и развития: Рио-де-Жанейрская декларация по окружающей среде и развитию / ООН. — Рио-де-Жанейро, 1992. — 6 с.
17. *Ухтомский А. А.* Собр. соч. В 6 т. Т. 1. Учение о доминанте / А. А. Ухтомский. — Л., 1950. — 300 с.
18. *Хантингтон С.* Столкновение цивилизаций? / С. Хантингтон // Полис. — 1994. — № 1. — С. 22, 40–42.
19. Шварцман В. Ф. Поиск внеземных цивилизаций — проблема науки или культуры в целом? / В. Ф. Шварцман // Труды XVII чтений К. Э. Циолковского. — М., 1983. — С. 103–108.
20. *Шейко В. М.* Інтерієсування культур і концепція полієтносфери (до проблеми співвідношення понять) / В. М. Шейко // Схід–Захід: іст.-культурол. зб. / Сх. ін-т українознав. ім. Ковальських [та ін.] — Х., 1999. — Вип. 2. — С. 160–173.
21. *Шейко В. М.* Історія культури та цивілізації в синергетичній парадигмі / В. М. Шейко // Вісн. ХДАК: зб. наук. пр. — Х., 2001. — Вип. 8. — С. 4–20.
22. *Шейко В. М.* Основні етапи та тенденції розвитку цивілізації / В. М. Шейко // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. — Х., 2000. — № 485 : Історія, вип. 32. — С. 94–103.
23. *Шейко В. М.* Самовизначення людини в культурі / В. М. Шейко // Вісн. ДАКККІМ — 2000. — № 4. — С. 5–13.
24. *Шпенглер О.* Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Т. 1. Гештальт и действительность / О. Шпенглер ; пер. с нем. К. А. Свасьяна. — М.: Мысль, 1993. — 663 с.
25. *Яременко Б.* Америко-российские отношения — стратегическая несовместимость / Богдан Яременко, Олег Беликос, Александр Хара // Зеркало недели. — 2015. — 14–20 марта (№9).
26. *Ясперс К.* Духовная ситуация времени К. Ясперс // Смысл и назначение истории / К. Ясперс. — М., 1994.
27. *Barber B.* Jihad vs McWorld: How the Planet Is Both Falling Apart and Coming Together and What This Means for Democracy / B. Barber. — New York, 1995.
28. *Ferguson Y.* Global Politics at the Turn of the Millenium : Changing Bases of “US” and “Them” / Y. Ferguson, R. Mansbach // International Studies Review. — 1999. — Summer.
29. *Franck Th.* Tribe, Nation, World : Self-identification in the Evolving International System / Th. Franck // Ethics and International Affairs. — 1997. — № 11.
30. *Fukuyama F.* The End of History and the Last Man / F. Fukuyama. — New York, 1992.
31. *Goldgeier J.* A Tale of Two Worlds: Core and Periphery in the Post-cold War Era / J. Goldgeier, M. McFaul // International Organization. — 1992. — Spring. — P. 467–491.
32. *Haas R.* What to Do with American Primacy / R. Haas // Foreign Affairs. — 1999. — September–October.
33. *Hirst P.* The Global Economy — Myths and Realities / P. Hirst // International Affairs. — 1997. — Vol. 73.
34. *Kanval G.* The New World Order : An Appraisal-1 / G. Kanval // Strategic Analysis. — 1999. — June.
35. *Kennedy P.* Preparing for the Twenty-first Century / P. Kennedy. — NY, 1993.
36. *Krauthammer Ch.* The Unipolar Moment / Ch. Krauthammer // Foreign Affairs. — 1991. — Summer. — P. 23–24.
37. *Malinowski B.* A Scientific Theory of Culture, and Other Essays / Bronislaw Malinowski. — New York, 1966. — 240 p.
38. *Mathews J.* Power Shift / J. Mathews // Foreign Affairs. — 1997. — № 76.
39. *Modelski G.* The Long and Short of Global Politics in the Twenty-first Century : An Evolutionary Approach / G. Modelski, W. Tompson // International Studies Review. — 1999. — Summer, № 1. — P. 116, 131.
40. *Rosenau J.* Along the Domestic-Foreign Frontier : Exploring Governance in a Turbulent World / J. Rosenau. — Cambridge, 1997. — P. 103–114 ; Wilkinson D. Unipolarity without Hegemony / D. Wilkinson // International Studies Review. — 1999. — Summer.
41. *Sakakibara E.* The End of Progressivism — A Search for New Goals / E. Sakakibara // Foreign Affairs. — 1995. — September–October.
42. *Strange S.* The Retreat of the State / S. Strange. — Cambridge, 1996.
43. *Toffler A.* Creating a New Civilization. The Politics of the Third Wave / Alvin Toffler, Heidi Toffler. — Atlanta: Turner Publ, 1995. — 112 p.
44. *Toffler A.* War and Anti-war: Survival at the Dawn of the Twenty-first Century / A. Toffler, H. Toffler. — Boston ; New York, 1993.
45. *Wallerstein L.* Peace, Stability and Legitimacy, 1990–2025/2050 / L. Wallerstein // Fall of Great Powers : Peace, Stability and Legitimacy. — Oslo, 1996.